

QADIMGI DAVR CHOLG'U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI

F. Ikromova

Farg'ona davlat universiteti

Magistr

M. Abdusalimova

Magistr

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi davr sozlarining dastlabki ko'rinishi, qanday yaratilgani hamda kelib chiqish tarixi haqida atroflicha ma'lumotlar berilgan. Shu bilan birga qadimgi cholg'uchilar tomonidan keltirilgan fikrlar mavjud.

Kalit so'zlar: ud, lanbur, chang, rubob, qo'buz, g'ijjak, qonun, rud, nay, surnay, doira, debu, daff, daz, dov, sanj, g'o'lacha.

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ДРЕВНИХ ВРЕМЕН И ИХ ПРОИСХОЖДЕНИЕ

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются первые формы музыкальных инструментов, созданных в древние времена, а также история их происхождения. Также представлены мнения древних музыкантов, отражающие практическое и культурное значение этих инструментов.

Ключевые слова: уд, лянбур, чан, рубаб, кобуз, гиджжак, канон, руд, най, сурнай, даира, дебу, даф, даз, дов, сандж, гульча.

ANCIENT MUSICAL INSTRUMENTS AND THEIR ORIGINS

Annotation. This article provides detailed information about the early forms of musical instruments created in ancient times, including their development and historical origins. It also includes the views of early musicians, highlighting the practical and cultural significance of these instruments.

Keywords: oud, lanbur, chang, rubab, qobuz, ghijjak, qanun, rud, nay, surnay, doira, debu, daf, daz, dov, sanj, ghulacha.

San’atda mazmun va shakl aniq tarixiy sharoitlar bilan chambarchas bogliq. Tarixan shunday voqea ro’y berganki, O’rta Osiyo hududida og’zaki an’anadagi xalq kuylari hamda professional kuylar ijro etiladigan rang-barang cholg’u asboblari yoyilgan. Milliy cholg’u asboblaridagi ushbu ijrochilik san’ati asrlar davomida rivojlanib, bir ijrochidan boshqasiga og’zaki o’tib, bizgacha yetib kelgan. Milliy cholg’u asboblarida ijrochilik san’ati rivojlanishi bilan barobar cholg’u asboblarini yasash san’ati ham rivojlanib, ustozdan shogirdga o’tib kelgan. Milliy cholg’u asboblarining klassik (mumtoz) shakllari qaror topishiga aynan ijrochilik san’ati ta’sir ko’rsatgan. . Yirik olim va skripka ustasi Y. Vitachekning o’tmish skripka ustalarining faoliyati to’g’risidagi so’zlariga ko’ra, “XVII—XVIII asrlar ustalarining ilmiy bilimlari saviyasi to’g’risida ularda hech qanday ilmiy nazariya bo’lmagan va ular aql kuchi bilan o’tkazilgan tajribalar yo’li bilangina qanday qilibligini bilamiz, biroq nega aynan shundayligini bilmaymiz, deya oladigan holatga erishganliklari to’g’risida xulosa chiqara olamiz”⁷. Y.Vitachekning o’tmish skripka ustalari to’g’risidagi ushbu gaplari o’zbek milliy cholg’u asboblarini tayyorlovchi cholg’u ustalari faoliyatiga ham to’liq taalluqlidir. Yozma manbalar hamda arxeologik ma’lumotlar dalolat berishicha, O’rta Osiyoda bundan ikki ming yildan ziyod vaqt hozir ishlatilayotgan cholg’u asboblarining bevosita ajdodlari bo’lgan birmuncha mukammal hamda rang-barang sozlar tarqalgan. Sharq xalq ustalari yaratgan an’anaviy cholg’u asboblari aynan ijrochilik orqali saqlanib qolgan va bizgacha yetib kelgan. Xalq ustalari yaratgan nodir cholg’u asboblari ijrochilik madaniyati tufayli saqlanib keldi va ularni takomillashtirish davom etmoqda. Hozir bu an’analar ajdodlardan avlodlarga o’tkazilmoqda. XIX asr oxiri buyuk qomusiy olim, O’rta Osiyo va chet el Sharqining ayrim mamlakatlarida musiqa fani asoschisi bo’lgan Abu Nasr Farobiy (870—950), masalan, nay, tanbur va boshqa ko’plab sozlar chalgan. Bunday cholg’u asboblari Farobiy risolalarida ham, o’rta asrning boshqa olimlari — Abu Ali ibn Sino (X asr), Abu Abdulloh Xorazmiy (X asr), Ahmadiy (XIV asr) asariarida ham tavsiflangan. Buyuk o’zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy asariarida ham ud, lanbur, chang, rubob, qo’buz, g’ijjak, qonun, rud, nay, surnay, karnay (lafar yoki doira, nog’ora va o’sha davrda taomilda bo’lgan boshqa cholg’u asboblari tilga olingan. O’rta asrlarda yashagan O’rta Osiyolik olimlar, ayniqsa, Abdurahmon Jomiy (XV asr) va Darvish Alining (XVI — XVII iisriar) musiqaga oid risolalaridagi tavsiflarga ko’ra, bu sozlar bizgacha deyarli o’zgarishsiz yetib kelgan. Abu Nasr Farobiy ta’rifiga ko’ra, musiqa nazariyasi besh asosiy

⁷ Е. Витачек. Очерки по истории изготовления смычковых инструментов. М. — Л., 1952. С. 286-287

qismdan iborat: “Birinchisida musiqa san’atining umumiy asoslari hamda qoidalari o’rganiladi; ikkinchisida — kuyning tovush balandligini tashkil qilishning ayrim unsurlari va ularning aloqalari; uchinchisida — nazariyaning amaliyotga aylanishida vosita bo’ladigan cholg’u asboblari o’rganiladi, to’rtinchisida — ritm asoslari ko’rib chiqiladi; beshinchisi — kuyni tuzish masalalariga bag’ishlanadi”⁸. Xalq sirkining, masalan, mashhur dorbozlarining tomoshalari cholg’u kuylari jo’rligida ko’rsatilgan. Qo’g’irchoqbozlar teatr tomoshalarida qo’g’irchoqboz bilan birgalikda sozandalar (kamaychilar, doirachilar) ishtirok etishgan. Tomosha boshlanishi hamda har bir ko’rinish oldidan qo’g’irchoqboz biron-bir qo’shiqni ijro etgan. Xalqning kundalik turmushida ham cholg’u ansambllariga katta o’rin berilgan. Janr vazifasiga ko’ra xilma-xil ansambllar mavjud bo’lgan. Masalan, maqomlar ijrosida ishtirok etgan ansambl (dutor, tanbur, doira) dorbozlar tomoshalarida jo’r bo’lgan yoki saroylardagi tantanali marosimlarda va harbiy yurishlarda kuy ijro etgan ansambllardan (karnay, sumay, nog’ora) cholg’u tarkibiga ko’ra farq qilgan. O’zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish - milliy musiqiy cholg’ularimiz o’zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o’rin tutadi. Milliy musiqiy sozlarimiz juda qadimiy va boy tarixga ega. Musiqa san’atida dastlabki zarbli (membranofon) cholg’ular eramizdan avvalgi o’n uchinchi ming yillikda paydo bo’lgan. Manbalarda qayd etilishicha, bunday cholg’ular qadimgi mehnat qo’shiqlarining ritmik tuzilishi bilan bevosita bog’liq bo’lgan. Keyinchalik shovqinli (idiofon) cholg’ular paydo bo’ldi. Ijrochilar qarsak chalib ritmni ta’kidladilar, shovqinli cholg’ular ta’sirini kuchaytirdilar. Shu sababli zarbli cholg’ular eng qadimgi cholg’ular turiga kiradi. Ularning kelib chiqishi insonning qadam bosishi, mehnat jarayoni, raqs harakatlari, ov va harbiy yurishlari bilan bog’liq. Uzoq tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar musiqa amaliyotida o’zining tuzilishi, tovush hosil qilishi, ijro va ifoda imkoniyati jihatidan xilma-xil zarbli cholg’ularning turlari shakllangan. Taniqli olim T. Vizgoning ma’lumotiga ko’ra mudovara (tarelka) harbiy cholg’ular qatoridan ham o’rin olgan. Misli mudovara (sanj)lar ham meloddan uch ming yil oldin ma’lum bo’lsa-da, zamonamizgacha xuddi doira cholg’usidek o’z shaklida yetib kelgan. Zarbli cholg’ular - doira, debu, daff, daz, dov, sanj, g’o’lachalar meloddan ikki ming yil muqaddam (nisoniylar davri) vujudga kelib, turli shakllari, tuzilish va zarblari bilan takomillashib bizgacha yetib kelgan. Doira va sanj cholg’usining tarixi ijro etilish usullari haqida

⁸ Musiqa tarixi O’rta Osiyo va Qozog’iston 1996.

musiqashunos olimi T.Vizgo fikr yuritib, sanj cholgʻusining oʻrtasidan tasma oʻtkazilib chalinganligini va hozirgi davrda ham xuddi shunday uslubda ijro etilishini taʼkidlaydi. Samarqandning Urgut tumani Moʻminobod qishlogʻidan topilgan eramizdan besh ming yil avval suyakdan ishlangan va beshta barmoq bilan bosib ijro etiladigan teshikka ega boʻlgan nay qisman saqlangan boʻlib, oʻsha davrda bunday tovush koʻlamiga ega boʻlgan cholgʻuda qanday kuylar ijro etilganligini tasavvur qilish mumkin. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan va bizgacha toʻliq cholgʻu sifatida yetib kelmagan boʻlsa-da, ilmiy manbalarda tasviri tushirilgan bu cholgʻular paleolit davriga toʻgʻri keladi. Shuningdek, ular aynan eng qadimiy insoniyat tarixida ilk musiqa rivojining qay tarzda ekanligidan hamda umummadaniy saviyasidan dalolat beradi. Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrlaridan boshlab qadimgi odam qadamlarining bir maromda yerga tashlanishi, ov yoki boshqa jamoa tadbirlaridagi takroriy harakatlardan, qarsak chalish, qoʻllari bilan badanini chertishdan paydo boʻluvchi sadolar, turli mehnat qurollari, buyumlar yoki toshlarning bir-biriga tegishidan kelib chiqadigan ritmik tovushlar – zarbli cholgʻularning vujudga kelishiga sabab boʻlgan. Ritm-usul ibtidoiy inson hayotining markaziy unsuri boʻlib, u jamoa faoliyatini birlashtiruvchi, uni borliq-tabiati va koinot bilan uygʻunlashtiruvchi yagona vosita boʻlgan. Miloddan avvalgi, ikki ming yillikka oid Samayli-tosh arxeologik qazilmalaridan topilgan tarixiy obidalarda doirasimon cholgʻularda ijro etayotgan sozandalar tasvirlangan². Bu esa doiraning qadim zamonlardayoq ijrochilik amaliyotida mavjud boʻlgan zarbli cholgʻu ekanligini tasdiqlaydi. Keyingi davrlarda, yaʼni ibtidoiy jamoa tuzumi davrida musiqa cholgʻulari turli bayram va madaniy marosimlarda faol ishtirok etib, musiqa amaliyotini boyitgan holda oʻzining yangi qirralarini ocha boshladi. Shuningdek, cholgʻular musiqiy talaffuz va musiqa tovushqatorlarini aniqlashda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Butun musiqa tarixi davomida, ayniqsa eng avvalgi rivojlanish bosqichlarida, hali umuman nota yozuvi va boshqa musiqiy-tarixiy manbalar boʻlmagan davrlarda musiqiy cholgʻular bebaho tarixiy manba hisoblangan. Ular musiqa rivojida ashyoviy manba boʻlib hisoblangan, yaʼni cholgʻular musiqa rivojida poydevor vazifasini bajarsa, musiqa esa undan keyingi pogʻonani egallagan. Aniqrogʻi, cholgʻular oʻsha davrdagi musiqa taraqqiyotining nechogʻlik rivojlanganligini tasdiqlovchi vosita hisoblangan va har bir davrdagi taraqqiyot jarayonini namoyon etgan. Keyinchalik esa qarsak chalishdan asta-sekin bronza va mis tarelkalardan foydalanishga oʻtildi. Shovqinli shiqildoqlar esa ispan kastanyetalariga aylandi. Shu oddiy cholgʻular bilan birga ancha vaqtgacha tana ham zarbli cholgʻu sifatida qoʻllanilgan (yelka,

qorin, peshona hamda tananing har xil qismlari orqali ovoz chiqarish). Tanaga taqiladigan har xil shiqildoq va taqinchoqlar ham tez rivojlangan. Ular inson harakatlanganida, yurganida, ayniqsa 13 raqs tushganida jaranglagan. Ichi o'yilgan qovoqlardan ham bolalar o'yinchog'i paydo bo'lgunga qadar foydalanilgan. Ovoz qovoqning ichiga chertish orqali taralgan. Loy tuvaklarning paydo bo'lishi hamda qovoqlar ichini o'yib tayyorlash ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Rezonans, ya'ni sado berish masalasini tushunib yetgandan keyin avval yog'ochli va loy barabanlardan, keyinchalik hayvon terilari tortilgan barabanlardan foydalana boshlashgan. Shu tariqa yangi turdagi hozirgi baraban va litavraga o'xshash cholg'ular paydo bo'la boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Е.Витачек. “Очерки по истории изготовления смычковых инструментов”. 1952. С. 286-287
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
3. T.Ye. Solomonova. “O'zbek musiqasi tarixi”
4. Sh.Rahimova. A. Lutfullayev. Cholg'ushunoslik. Toshkent 2010
5. Oydin Abdullayeva. Cholg'ushunoslik(simfonik orkestr). Toshkent 2018
6. Z.M. Yakubov. “Cholg'u ijrochiligi”. Samarqand 2021
7. A.Tashmatova. “Ijrochilik san'ati tarixi”
8. A.Liviyev. “O'zbek milliy cholg'usozlik tarixi”.Toshkent.2005